

Igor Eterović

Sveučilište u Rijeci, Medicinski fakultet, Braće Branchetta 20, HR-51000 Rijeka
igor.eterovic@medri.uniri.hr

Traženje uporišta za integrativno mišljenje u Kantovoj teoriji spoznaje

Sažetak

Uvođenje misaonog potencijala sadržanoga u opusu Immanuela Kanta u suvremenu bioetičku raspravu uvjetovano je razvojnim potrebama same bioetike. U ovom se radu stoga iz očista suvremene bioetike (napose integrativne bioetike) kreće u kratku analizu spoznaj-noteorijskog dijela Kantova opusa i nastoji se u Kantovim stajalištima pronaći uporišta za metodološko zasnivanje i epistemološko profiliranje bioetičke discipline. Na važnost i nužnost upravo takvog smjera u istraživanju Kantove filozofije upućuju teorijske pretpostavke koje su već ugrađene u metodološko određenje integrativne bioetike u recepciji Kaulbachovih interpretacija Kantove i postkantovske filozofije te u prihvatanju krucijalne distinkcije »misaone i objektivne istine« iz koje slijedi za bioetiku osobito važna epistemička razlika »uporabnog i orijentacijskog znanja«.

Ključne riječi

Immanuel Kant, teorija spoznaje, integrativno mišljenje, Friedrich Kaulbach, pluriperspektivizam

Uvod

U suvremenoj bioetici zahtjev za integrativnim mišljenjem i novim paradigmama znanja možda je svoj krajnji oblik dobio upravo u ideji integrativne bioetike, određenje koje je potaknuto idejom integrativnog mišljenja samog. Nekoliko je razvojnih premisa prethodilo razvoju te ideje. U prvoj fazi razvoja bioetike istaknuta je ideja kako je interdisciplinarnost, koja je već široko prihvaćena kao jedna opća potreba u suvremenim zahtjevima šireg znanstvenog bavljenja, posebno važna za samu bioetiku kao njen odredbeni element. Naime nastanak bioetike je, u krilu medicine, uvjetovan zahtjevom interdisciplinarnosti za rješavanje novih etičkih problema nastalih biotehnoškim razvojem i novim društvenim strujanjima koja su napuštala uvriježen pogled na tradicionalna etička načela.

Ta su društvena strujanja ujedno potaknula još jedan zahtjev, a to je onaj za pluriperspektivnošću, koji možemo jednostavno odrediti kao potrebu za uključivanjem, osim samih znanosti, i drugih, izvanznanstvenih perspektiva u bioetičko rezoniranje, kao što su primjerice religijska, svjetonazorska i umjetnička perspektiva.¹

¹

Usp. Čović, Ante, »Integrativna bioetika i pluriperspektivizam«, u: Valjan, Velimir (ur.), *Integrativna bioetika i izazovi suvremene civi-*

lizacije, Bioetičko društvo u BiH, Sarajevo, 2007., str. 72.

Na ovim se dvjema idejama sada stvorilo temeljno uporište za ujedinjenje svih tih perspektiva u jednu bioetičku platformu, koja bi predstavljala

»... otvoreno područje susreta i dijaloga različitih znanosti i djelatnosti, te različitih pristupa i pogleda na svijet, koji se okupljaju radi artikuliranja, diskutiranja i rješavanja etičkih pitanja vezanih za život, za život u cjelini i u svakom od dijelova te cjeline, za život u svim njegovim oblicima, stupnjevima, fazama i pojavnostima.«²

To je ujedno i zasad najplauzibilnija odredba bioetike kao integrativne, koja u sebi nosi plodan misaoni potencijal za rješavanje bioetičkih problema.

U tom kontekstu, kao jedan od centralnih zahtjeva, ističe se zahtjev za promjenom paradigme koja označava početak novog razdoblja.³ Govori se o izlasku iz znanstveno-tehničke epohe te početku jedne nove, bioetičke epohe. Dok prvu karakterizira proizvodnja uporabnog, tehničkog ili instrumentalnog znanja, druga je usmjerena na proizvodnju orijentacijskog znanja koje znanost nije u mogućnosti sama proizvesti.⁴ Tako se čak govori i o potrebi jedne nove, *treće znanosti* koja će uspostaviti novu paradigmu znanja.⁵ Dok je

»... znanstveno znanje (...) 'hladno', objektivno i stavljeno čovjeku na raspolaganje za uporabu [i] ne sugerira posljedice i smisao cilja ili načina primjene, [o]rijentacijsko znanje je znanje o tome za koje ciljeve će se znanstveno znanje primijeniti, a za koje nikako neće. Znanstveno znanje može imati smisao »čistog« znanja, udovoljavanju čovjekove 'radoznalosti', u praktičnom poboljšanju kvalitete života ili pak utjecaju na razaranje prirode i kulturnih stečevina. Orijetacijsko znanje čovjeka usmjerava na način i granice primjene znanstvenog znanja i tako omogućava stvaranje etičkih kriterija za primjenu znanstvenog znanja.«⁶

Pluriperspektivizam kao sastavni dio integrativnosti u sebi bi trebao ponuditi upravo podlogu za uspostavljanje mogućnosti jedne kompletno nove paradigme znanja koje će se prije svega karakterizirati kao orijentacijsko.

Međutim, i dalje je relativno upitan i kritičarima najproblematičniji pojam pluriperspektivnosti, za koji se čini da relativizira bioetička nastojanja i time raspršuje ikakvu konstruktivnu raspravu o eventualnim rješenjima tih problema eliminirajući ikakvu normativnost iz diskursa.⁷ Iako se zaista nespretnim formulacijama ponekad daje povoda za takva mišljenja od strane samih bioetičara, sama ideja nastoji ostvariti upravo suprotno.⁸ U svjetlu svih različitosti i pluralističkih pristupa činjeničnom svijetu i vrijednostima koje nas okružuju, ona nastoji upravo ponuditi čvrst oslonac i kakvu takvu sigurnost određenja, odnosno koliko je god moguće strog i nedvosmislen naputak koji će nas spasiti od posvemašnjeg relativizma i gubitka ikakve smislene podloge za diskusiju. Stoga kamenom kušnje upravo smatram pojam pluriperspektivizma s kojim cijela ideja integrativne bioetike stoji ili pada.

Ideja pluriperspektivizma

Krucijalnim za objašnjenje pojma pluriperspektivizma smatra se Friedrich Kaulbach koji je opširno elaborirao svoju filozofiju perspektivizma.⁹ Ukratko ćemo ocrtati tu ideju te ukazati na nezaobilaznost Kantove misli, konkretno njegove teorije spoznaje (epistemologije),¹⁰ za njenu konceptualizaciju. Kaulbach svoju knjige započinje riječima:

»U središtu perspektivističke filozofije stoji mišljenje da istina o našem svijetu ovisi o položaju koji zauzimamo naspram bitka (postojećega), i prema vrsti i načinu na koji taj svijet tumačimo, na koji ga 'vidimo', odnosno pod kojim vidom u njemu djelujemo.«¹¹

Odmah nastavlja s objašnjenjem da se u takvom mišljenju temelji plan za »oslobađanje čovjeka od zahtjeva apsolutno obvezujuće istine o 'objektivno' postojećem i prema njemu za njega nužne istine«. ¹² Autor naglašava kako se, upravo protivno relativizmu, nastoji ponuditi koncepcija koja će osigurati istinu, ali u smislu »primjerenosti perspektive svijeta pozicioniranju bitka, koje zauzima u svom svijetu misleći, djelujući i sa smislom primajući čovjek« ¹³ te kako su glavni pojmovi perspektivističke filozofije

»... pozicioniranje (*Stellung*), stav prema bitku (*Attitüde zum Sein*) te njemu odgovarajuća perspektiva, stajalište i gledište, prijelaz s jednog stajališta, s njegove perspektive na njemu superiorniju, uspon (*Aufstieg*) prema višoj perspektivi itd.« ¹⁴

Na pitanje kakve je pak vrste jedno misaono (*gedanklich*) pozicioniranje svijeta (*Weltstellung*) kao odlučujuće, Kaulbach odgovara najprije proširenjem da je to pitanje koje

»... propituje stajalište (*Standpunkt*) mišljenja (*Denken*), koje stoji iza tjelesnog stajališta i njemu omogućuje vještinu da vidi i predstavlja vidljivi svijet u jednoj 'istinskoj' perspektivi, tj. u jednoj takvoj perspektivi u kojoj se pokazuje istina o stvarima.« ¹⁵

Za odgovor na ovo pitanje Kaulbach poseže za analogijom sa slikarskim okom koje odabire jedno mjesto i njegovu optičku perspektivu, u kojoj mu se svijet tako ocrta, no iza tog oka u svijesti ima geometrijsku zakonitost kojom mu se svijet pojavljuje, a čime dohvaća uređenost tog svijeta i sebi omogućuje opisati estetsku istinu:

2

Jurić, Hrvoje, »Uporišta za integrativnu bioetiku u djelu Van Rensselaera Pottera«, u: Valjan, V. (ur.), *Integrativna bioetika i izazovi suvremene civilizacije*, str. 83.

3

Usp. Cifrić, Ivan, »Bioetička ekumena. Potreba za orijentacijskim znanjem«, *Socijalna ekologija*, sv. 15, br. 4, 2006., str. 288.

4

Usp. Čović, Ante, »Pluralizam i pluriperspektivizam«, *Filozofska istraživanja* 101, sv. 26, br. 1, 2006., str. 7–12.

5

Usp. Čović, Ante, *Etika i bioetika*, Pergame-na, Zagreb 2004., str. 65.

6

Cifrić, Ivan, »Bioetička ekumena. Potreba za orijentacijskim znanjem«, str. 288. Inače, distinkcija između uporabnog i orijentacijskog znanja kod navedenih je autora preuzeta od filozofa Jürgena Mittelstraßa.

7

Bracanović, Tomislav, »From Integrative Bioethics to Pseudoscience«, *Developing World Bioethics*, sv. 12, br. 3, 2012., str. 152.

8

Izjava Luke Tomaševića, primjerice, da se u integrativnoj bioetici nastoji provoditi princip da »nitko nije u pravu, a opet su svi u pravu«, koju upravo Bracanović izvlačeći iz konteks-

ta koristi kao temelj spomenute kritike. Usp. Bracanović, T., nav. dj., str. 155.

9

Upravo se Kaulbachova misao o perspektivizmu detektira kao krucijalna za objašnjenje pojma pluriperspektivizma u kontekstu intergrativne bioetike. Usp. Čović, A., »Integrativna bioetika i pluriperspektivizam«, str. 69–70.

10

Iako postoji određena konceptualna diferencijacija u ovom tekstu pojmove »teorija spoznaje«, odnosno »spoznajna teorija« i »epistemologija« koristim kao sinonimne.

11

Kaulbach, Friedrich, *Philosophie des Perspektivismus. 1. Teil: Wahrheit und Perspektive bei Kant, Hegel und Nietzsche*, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen 1990., str. 1.

12

Isto.

13

Isto, str. 1–2.

14

Isto, str. 2.

15

Isto, str. 4.

»... ona [istina, op. I. E.] se pokazuje na jednoj slici, koja naslikanome i promatranome estetskome objektu omogućuje svjesnost njegove vještine da u jedan pogled dovede i opiše jedan direktan, zakonito uređen svijet, u kojemu je svakoj stvari dodijeljeno njeno prirodno mjesto.«¹⁶

Kao što taj slikar sebi u slobodi samoj odabire mjesto s kojega će biti sposoban imati na raspolaganju perspektivu koja će mu dovesti u pogled objekt na optimalan način, gdje je »za perspektivističko mišljenje odlučujuća namjera, uzeti si slobodu izbora perspektiva, što će zadovoljiti aspiraciju prema svijetu (*Weltanspruch*) slikara, za sliku koja svijet opisuje kao spoznatljivu strukturu«,¹⁷ tako je u prirodnoznanstvenome umu analogno jedno »oslobađanje svijesti za izbor stajališta i njegove perspektive, što dopušta tako zahvatiti kozmos, kako on odgovara zahtjevu izvornog predstavljanja svijeta prirodnih znanstvenika«.¹⁸

Kaulbach navodi primjer Kopernika čija je potraga za onom perspektivom koja će donijeti sliku svijeta s optimalnom jasnoćom, jednostavnošću i predvidljivošću dovela do njegovih otkrića te zapravo, znanstvenim jezikom rečeno, do promjene paradigme u prirodnim znanostima.¹⁹

Kantova epistemologija kao snažno uporište (pluri)perspektivizma

Nije slučajno da u izlaganju filozofije perspektivizma Kaulbach kreće od Kanta. Kant je prvi ponudio sistematsko promišljanje onoga što Kaulbach drži osnovnim za filozofiju perspektivizma. Nakon interpretiranja Kantove kritičke distinkcije između pojave i stvari po sebi kao dviju perspektiva, Kaulbach jednostavno zaključuje kako je to prvo poglavlje trebalo pokazati da »supstancijska misao kantovske kritike vodi perspektivističkom mišljenju«.²⁰

Nije slučajno ni da se za potrebe jednog sustavnog izlaganje te filozofije isključivo okreće Kantovoj epistemologiji sadržanoj u njegovoj prvoj *Kritici* (i *Prolegomeni*).²¹ Iako sâm Kaulbach navodi da se perspektivizmom koji podržavaju (i promiču) ostala Kantova djela bavio na drugom mjestu,²² prije svega u ovom sistematskom izlaganju opće ideje, Kantova se epistemologija zasigurno pokazuje kao ključna iz barem dva razloga.

Kantov kriticizam kao pretpostavka perspektiv(istič)ne filozofije

Prateći Kaulbacha u ideji da je Kantov *kriticizam* definitivno promijenio perspektivu samog gledanja na svijet koji nas okružuje, postavivši spoznavatelja u središte spoznajne aktivnosti, možemo argumentirati da je Kant time uopće ponudio mogućnost perspektivizma samog. Naime, u pretkantovskom svijetu dogmatski prihvaćeno čitanje/interpretiranje svijeta sa svom pripadajućom metafizikom kod Kanta ne samo da je dovedeno u pitanje nego i ozbiljno ugroženo u svojoj cijelosti. Čitava konceptualizacija svijeta i način interpretiranja stvarnosti Kantovim nam se uvidima o djelatnom spoznavatelju u konstruiranju spoznaje o svijetu nameće kao nezaobilazna u razvijanju ikakve nepristrane i iskrene filozofske misli. Nemoguće je, bez nekog snažnog razloga, na isti način pristupati svijetu a da se u obzir ne uzme Kantovo moćno opravdanje transcendentalne analize kao plauzibilne metode utemeljenja objektivnog znanja i istine. Ta istina transcendentalne filozofije, gledana iz pozicije perspektivizma, prema Kaulbachu, nije više *objektiva istina* (*Objektivwahrheit*), pri čemu misli na istinu prirodne znanosti, već *smisaona istina* (*Sinnwahrheit*). Treba razlikovati pritom svijet prirodnih znanosti kojem

pripada prvi pojam istine i svijet slobode kojemu pripada drugi. Perspektiva spoznavatelja u transcendentnoj filozofiji tako se čita kao ona koja postavlja čovjeka »u položaj, da se premjesti u jedan od odgovarajućih svjetova: na nju se odnosi predikat smisla istina«.²³

Međutim, Kant je time ostvario na filozofskoj metarazini mnogo više. Ukazao je na samu mogućnost promjene perspektive, otvorivši vrata kritici tobože od čovjeka-spoznatelja neovisnog, vani postojećeg znanja i spoznaje. On je time redefinirao elementarne pojmove kao što su »objektivnost«, »istina« i »znanje«, kompletno mijenjajući njihovo značenje i samim time mijenjajući uvjete za razumno filozofiranje. Otvorio je potpuno nov način mišljenja o čovjeku i njegovu mjestu u svijetu, o spoznavatelju i njegovoj ulozi u spoznaji, o istini i njenoj ovisnosti o ispravnoj spoznajnoj poziciji. Kant ne samo da je promijenio perspektivu interpretiranja svijeta, nego je supstancijalno udario temelje mogućnosti perspektivističkog mišljenja kao takvog.²⁴

Kantova teorija spoznaje kao teorijski preduvjet njegove cjelokupne filozofije

Nemoguće je uopće posvetiti se kvalitetno ostatku Kantova opusa, niti praktičkoj filozofiji niti promišljanju moći sudjenja (kako estetičke tako i teleološke) ukoliko nam elementarni pojmovi njegove spoznajne teorije ostaju izvan misaonog dosega. Naime, konstitutivni principi, kao osnove našeg mišljenja i spoznavanja uopće, izloženi u *Kritici čistog uma*, osim svoje uloge u određenju i redefiniranju pojmova poput spoznaje i istine, s druge strane otvaraju polje praktičkom umu. Naime, žarišna je točka te spoznajne teorije tzv. kritička distinkcija na pojavu i stvar po sebi. Ta, možda i najdiskutabilnija točka Kantove filozofije otvara mogućnost dviju potpuno različitih perspektiva koje su unisone u funkcioniranju čovjekova praktičkog uma. Naime, dok je svijet pojava moguće predstaviti u vidu prirodnoznanstvenog aparata, kroz spomenutu transcendentnu analizu naravi naše spoznaje, postuliranje stvari po sebi otvorilo je Kantu mogućnost za konstruiranje jedne čitave nove metafizike kao podloge praktičkoga uma. Drugim riječima, teorijska analiza prve *Kritike*, kako i sam Kant metaforički kaže, otvorila je prostor čovjeku kao noumenalnome biću, a shodno tome u

16

Isto.

17

Isto.

18

Isto, str. 5.

19

Usp. isto.

20

Isto, str. 16.

21

Kaulbach napominje da će se koncentrirati prvenstveno na Kantovu spoznajnu teoriju izloženu u *Kritici čistog uma*, no naravno, osim na treću *Kritiku*, često referira i na njoj sadržajno korespondirajuću *Prolegomena za svaku buduću metafiziku*.

22

Kaulbach spominje da je perspektivizam Kantove praktičke filozofije i estetičke moći sudjenja istraživao na drugome mjestu navodeći svoje tri knjige: *Estetičko spoznavanje svijeta* (1984.), *Kantovo »Utemeljenje metafizike čudoređa«* (1988.) te *Uvod u metafiziku* (1989.). Usp. isto, str. X.

23

Isto, str. 16.

24

Podlogu za utemeljenje teze o Kantovoj kritičkoj filozofiji kao utemeljenju perspektivističkog mišljenja možemo naći u Kaulbachovoj temeljitoj artikulaciji i elaboraciji perspektivističkog čitanja Kantove filozofije. Usp. isto, str. 11–136.

daljnjoj dedukciji i pojmu slobode kao temelju cjelokupnog našeg praktičkog djelovanja.²⁵

Najbolji je bioetički primjer možda pobačaj, kojega Peter Baumanns uzima kao jedan od temeljnih problema na koji treba odgovoriti kantovska misao u suvremenoj bioetici. Baumanns naime polazi, kako i sam čitavo vrijeme ističe, od temeljnog bioetičkog problema, no u njegovu sagledavanju i prijedlogu rješavanja, oslanja se na Kantovu spoznajnu teoriju koja uopće otvara prostor za etičku analizu. Za ovu je svrhu dovoljno uputiti na stalni napor pomirenja prirodnih zakona prirode i fakta slobode kao nezaobilaznih za dolaženje do zadovoljavajućih odgovora.²⁶

Moglo bi se reći da je Kant iz prirode vlastite filozofije možda zato i najbolji primjer integrativnog mišljenja. Naime, sasvim je filozofski nepošteno i neplauzibilno ijedan dio njegova opusa čitati bez jasnog znanja o ostalim dijelovima. Arhitektonska povezanost njegove misli naprosto poziva da njegovu vlastitu filozofiju mislimo ne samo integralno, kao dio cjeline, već i integrativno, a to znači u svim modusima i perspektivama koje ona otvara. Tako primjerice nije dovoljno kritiku estetičke moći suđenja čitati samo kao doprinos analizi suda ukusa. Ono je ujedno plodan teritorij za razvijanje potpornog argumenta za kantovsku etiku okoliša.²⁷ Ili, s druge strane, uzimanje kritike teleološke moći suđenja isključivo kao doprinosa spoznajnoj teoriji potpuno zanemaruje mogućnost čitanja njegove teleologije u smjeru utemeljivanja uvjerljive kantovske etike odgovornosti prema životinjama i cjelokupnom okolišu.²⁸

Umjesto zaključka: Kant i integrativno mišljenje

Želimo li odgovoriti zašto baš Kant i njegova epistemologija postaju krućijalni u promišljanju pluriperspektivnog pa tako i integrativnog mišljenja, perspektivistički i integrativno čitana njegova teorija spoznaje nudi direktan i nedvosmislen odgovor. Njegova teorija spoznaje nudi nužne elemente integrativnoga mišljenja:

Transcendentalna analiza kao okvir perspektivističkog horizonta

Transcendentalnom se analizom nudi cjelina spoznajnog horizonta kao okvir mogućnosti perspektiva. Drugim riječima, nudi se transcendentalni uvjet mogućnosti perspektiva samih, koji proizlazi iz naravi čovjekovog spoznajnog aparata. Upravo se na ovaj način relativizira znanstveni monopol na istinu, istodobno izbjegavajući upadanje u relativnost ili pluralizam istine kao nepoželjnu posljedicu.²⁹ Osim toga, zahtjev za sustavnim jedinstvom spoznaje, odnosno monizmom istine, odgovara samoj naravi našeg kognitivnog aparata.

»U odnosu prema istini pluralizam gubi smisao, jer *stricto sensu* istina može biti samo jedna. Dođuše, netko bi mogao zastupati i pluralizam istinâ, samo što bi mu svaka daljnja tvrdnja u najmanju ruku bila suvišna. Istina se može pluralizirati samo 'prema unutra', može se umnogostručavati u svojim aspektima. Monizam istine nužna je pretpostavka svih spoznajnih napora, svih rasprava i polemika, svake izmjene i sukoba mišljenja. Monizam istine odgovara jedinstvu uma.«³⁰

Ovo obilježje regulativnih načela pruža podlogu za jedno perspektivističko tumačenje znanosti u kojemu svaka posebna znanost zahvaća jednu perspektivu na putu prema sustavnom jedinstvu spoznaje. Dakle, s jedne strane, postavljanje regulativnih načela u prvi plan, namjesto konstitutivnih načela, označava potrebu prevladavanja monoperspektivizma novovjekovne znanosti, odnosno

njene pretenzije na sveobuhvatnu i apsolutnu istinu. S druge strane, regulativna načela mogu poslužiti kao paradigma zadržavanja objektivnosti pojedinih znanstvenih perspektiva kao svojevršnih standarda, o čemu će više biti rečeno u nastavku.

Kopernikanski obrat kao zahtjev za slobodnom aktivnošću spoznajnog akta

Tzv. *kopernikanski obrat* u prvi plan stavlja čovjekov aktivni, slobodni izbor spoznajne perspektive. Time omogućuje kritičko prosuđivanje postojećih i ujedno prostor za zauzimanje novih perspektiva. U prirodnim se znanostima ta pojava najjednostavnije ogleda u procesu promjene znanstvenih paradigmi. U domeni praktičkog uma, ona se možda najbolje ogleda u evoluciji pojmova ljudskih prava i obveza. Ovaj slobodni izbor spoznajne perspektive mogao bi se tumačiti u često zapostavljenoj dimenziji rasprave o širem razumijevanju autonomije koje uključuje i teorijsku upotrebu uma. Jedan dio kritike upravo prvu upotrebu uma svodi na ovu posljednju, ističući da se Kantovo inzistiranje na bliskosti racionalnosti i autonomije na kraju dovodi na svođenje autonomije na kanon uma. Međutim, Onora O'Neill izvrsno ukazuje na ono što je posve očigledno u Kantovoj intenciji, dokazivanje da su autonomija i racionalnost samo dvije strane istog novčića. Ona argumentira da teorijski i praktični um, odnosno dvije upotrebe uma, idu paralelno i da nema potrebe svoditi jedan na drugi. Svaka upotreba uma ima svoju vlastitu jurisdikciju, jedna u domeni zahvaćanja prirodnih zakonitosti svijeta, odnosno mišljenja, a druga u domeni moralnog obvezivanja racionalnih djelatnika, odnosno djelovanja. Tu nema nikakvih inkongruentnosti i obje leže u sasvim koherentnu sustavu. Objе su upotrebe uma shvatljive isključivo u kontekstu zajednice racionalnih djelatnika, naglašava O'Neill.³¹

25

Zbog ograničenosti prostora, u prilog tezi o važnosti Kantove teorijske filozofije za iščitavanje ostatka njegove filozofije, uputit ćemo tek na istu Kaulbachovu studiju u kojoj polazeći od Kantove epistemologije, prije svega sadržane u *Kritici čistog uma*, ali i *Logici* (usp. isto, str. 34–36), *Prolegomeni za svaku buduću metafiziku* (usp. isto, str. 17, 19, 52, 102–103 itd.) te *Kritici moći suđenja* (usp. isto, str. 105–108), on upućuje na perspektivističko iščitavanje ostatka Kantova opusa, iako tek fragmentarno upućujući na ostala djela, s obzirom na to da se tom čitanju Kaulbach posvetio u svojim, već spomenutim, drugim knjigama.

26

Baummanns upravo u zaključku studije spominje kozmologijsku antinomiju prve *Kritike* kao polazište prema rješenjima u praktičkoj filozofiji i njeno svojevršno transcendentalno utemeljenje. Usp. Baummanns, Peter, *Kant und die Bioethik*, Königshausen & Neumann, Würzburg 2004., str. 75–78.

27

O tome je bilo više riječi na godišnjem simpoziju Hrvatskog filozofskog društva *Filozofija i umjetnost*, 1. prosinca 2011. godine. Usp. Eterović, Igor, »Estetički argumenti za očuva-

nje okoliša«, u: Jurić, Hrvoje (ur.), *Simpozij »Filozofija i umjetnost«*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2011., str. 40 (sažetak referata).

28

Usp. Eterović, Igor, »Mogućnost utemeljenja čovjekove odgovornosti za (svoj) okoliš u Kantovoj etici«, u: Galić, Branka; Žažar, Krešimir (ur.), *Razvoj i okoliš – perspektive održivosti*, FF Press, Zagreb 2013., str. 97–110.

29

Naime, »filozofski pluralizam postaje sporan na supstancijalnoj razini, na kojoj se pluralizam odnosi na postizanje istine kao iminentnog i krajnjeg cilja svakog mišljenja. Po prirodi stvari, svaka filozofska pozicija pretendira na istinitost, pa čak i na apsolutno posjedovanje istine, tako da na ovoj razini ne treba ni tražiti niti očekivati toleranciju među filozofskim stajalištima.« Čović, A., »Pluralizam i pluriperspektivizam«, str. 8.

30

Isto.

31

Usp. O'Neill, Onora, »Autonomy, Plurality and Public Reason«, u: Brender, Natalie; Krasnoff, Larry, *New Essays on the History*

Kategorije razuma i ideje uma kao standardi

U svojoj *Kritici čistog uma* Kant se u pozitivnome dijelu kritike (»Transcendentalna analitika«) usredotočio na pronalaženje i razradu konstitutivnih načela naše spoznaje, odnosno onih načela po kojima naš razum organizira i povezuje osjetilnu građu stvarajući sintetičku apriornu spoznaju. Kategorije razuma su temelji takvog oblika spoznaje iz kojih se konstitutivna načela i deriviraju.

»Sve iskustvo se mora podložiti pojmovima i načelima razuma, koja su, u skladu s tim, nužno instancirana u iskustvu: iskustvo nužno sadrži supstancije, kauzalne veze itd.«³²

Međutim, nakon negativnog dijela kritike (»Transcendentalna dijalektika«), u kojemu se Kant obračunava s tradicionalnom metafizikom kritici podvrgavajući pojmove duše, cjeline svijeta i Boga, piše dodatak u kojemu istražuje mjesto i značaj ovih ideja u našoj spoznaji. Tako u »Dodatku transcendentalnoj dijalektici« uvodi pojam regulativnih načela koja um izvodi iz spomenutih ideja uma. Za razliku od razuma, um, kao druga kognitivna sposobnost, jest regulativan u odnosu prema iskustvu, no također ima nezamjenjivu ulogu u spoznaji. Regulativna načela posjeduju tri temeljne značajke;³³ 1. ideje uma su odraz njegove vlastite težnje za sustavnim jedinstvom naše spoznaje; 2. iz njih izvedena načela transcendentalnog su karaktera – predstavljaju uvijek mogućnosti našeg spoznavanja; 3. ta nas načela opskrbljuju s heurističkim naputcima u znanstvenom istraživanju.

Time se ujedno nude neki standardi spoznaje same, odnosno ograničenja spoznaje kao takve, i dobiva se jasan teorijski okvir selekcije plauzibilnih perspektiva. Nije svako pojedinačno subjektivno stajalište ujedno i perspektiva u filozofsko-perspektivističkom značenju. Ona to možda može biti u kolokvijalnom i filozofski nezanimljivom smislu, doslovce kao oznaka osobnog gledišta, pogleda, stajališta. Naime, perspektiva može i mora zadovoljiti određene standarde plauzibilnosti, kao što je jasnoća, jednostavnost, prihvatljivost i spoznajna plodnost. Sve te dimenzije detaljno analizira Kant u svojoj spoznajnoj (u širem smislu metafizičkoj)³⁴ teoriji, kako u domeni čistog teorijskog tako i u domeni čistog praktičkog uma. Naime, iako su nove perspektive moguće, one ne smiju dokidati logičke principe mišljenja samog. Kod Kanta su ti principi temeljno sadržani s jedne strane u pojmu kategorija razuma kao osnovnih principa spoznaje zakonitosti prirode. Broj, odnos, a možda i naravi tih kategorija može biti propitivan, no potpuno njihovo napuštanje teško je branljivo.³⁵ Određena načela mišljenja moraju naprosto postojati kao medij međusobnog razumijevanja među spoznavateljima i osnovica intersubjektivnog utemeljenja znanja i istine. U domeni čistog praktičkog uma postoje pak drugi standardi, a to su ideje uma.

Konstitutivnost spoznaje i regulativnost djelovanja

Iz kategorija razuma proizlaze jasna načela koja u suradnji s odredbenom moći suđenja donose konstitutivna načela spoznaje same. S druge pak strane ideje uma otvaraju prostor regulativnih načela koja u suradnji s refleksivnom moći suđenja otvaraju širok horizont ljudskog praktičkog djelovanja. Ono što je neobično važno istaknuti jest to da jedno bez drugoga nema mnogo smisla. Tek se kritički aktivni spoznavatelj eventualno može domisliti teorijskih temelja praktičkog djelovanja. Isto tako, praktičko djelovanje ne može i ne smije negirati opće postulate i izvode čistog teorijskog uma. Neosporno je da je Kant svojom kritičkom filozofijom ponudio svojevrsnu sintezu antitetičkih

polazišta novovjekovne filozofije, empirizma i racionalizma, a po nekima, možda i označio najoriginalniji i najobuhvatniji oblik filozofskog promišljanja (novovjekovne) znanosti.³⁶ Međutim, u središtu pozornosti komentatora i interpreta bila su njegova razmatranja konstitutivnih načela, dok su regulativna načela ostala u sjeni. Kritikom suvremene znanosti mnogi su autori doveli u pitanje postojanje apriornih konstitutivnih načela znanosti,³⁷ na što su neki autori u novije vrijeme pokušali odgovoriti upravo stavljajući u prvi plan regulativnost znanstvenih načela.³⁸ Naglasak na regulativnim načelima dovodi tako u samom promišljanju znanosti, na teorijskoj razini, do radikalne

of Autonomy: A Collection Honoring J. B. Schneewind, Cambridge University Press, Cambridge 2004., str. 187–188. Svakako treba na umu imati činjenicu da je u svakom slučaju autonomija važnija u moralnom pogledu u onom smislu u kojemu je moralna domena mnogo važnija za naše samoodređenje i samospoznaju kao slobodnih racionalnih djelatnika od empirijske domene. To je zapravo ono što Kant naziva primatom praktičkog uma, ili kako J. Schneewind izuzetno jasno sumira: »Naša priroda kao racionalnih djelatnika stoga dominira nad našom prirodom kao racionalnih spoznavatelja.« (Schneewind, Jerry B., »Autonomy, obligation and virtue: An overview of Kant's moral philosophy«, u: Guyer, Paul /ur./, *Cambridge Companion to Kant*, Cambridge University Press, Cambridge 1992., str. 331). Međutim, usprkos primatu praktičkog uma, zbog kojega autonomija najčešće i biva shvaćena u užem smislu, nema razloga da se za obuhvaćanje njenog značenja ne zahvati i njeno šire značenje, koje u svakom slučaju treba uključivati i ovu ovdje spomenutu teorijsku upotrebu uma. (O autonomiji u pogledu teorijske upotrebe uma raspravlja Onora O'Neill pozivajući se na brojna Kantova djela. Usp. O'Neill, O., »Autonomy, Plurality and Public Reason«, str. 188–190.)

32

Friedman, Michael, »Regulative and Constitutive«, *Southern Journal of Philosophy*, sv. 30, supplement, 1991., str. 73.

33

Usp. Guyer, Paul, »Kant's Principles of Reflecting Judgment«, u: Guyer, Paul (ur.), *Kant's Critique of the Power of Judgment: Critical Essays*, Rowman & Littlefield, Lanham 2003., str. 4–5.

34

Ovdje pojam »metafizičkog« treba uzeti u posve drugačijem smislu od pretkantovskog poimanja, tj. isključivo u smislu transcendentale analize uvjeta mogućnosti naše spoznaje, odnosno (moralnog) djelovanja.

35

O raspravi o pitanju broja kategorija usp. Guyer, Paul, »The Transcendental Deduction of the Categories«, u: Guyer, P. (ur.), *Cambridge Companion to Kant*, str. 133–136.

36

Usp. Friedman, Michael, *Kant and the Exact Sciences*, Harvard University Press, Cambridge 1992., str. xii.

37

Dvije struje napada možemo izdvojiti kao najistaknutije. Jednu predstavlja W. O. Quine sa svojim člankom »Dvije dogme empirizma« u kojemu kritizira distinkciju na analitičke i sintetičke sudove, odnosno na apriornu i aposteriornu spoznaju, te znanstveni redukcionizam, smatrajući da se na kraju krajeva sve zapravo i temelji na aposteriornim podacima. Taj rigorozni empirizam Quinea je doveo do gledišta o holizmu u filozofiji znanosti, gdje nema privilegiranih znanja za koja možemo tvrditi da su apsolutno neosporna, odnosno univerzalna i nužna, budući da je ama baš svako naše vjerovanje podložno – makar samo u teoretskoj mogućnosti – reviziji. Drugu predstavlja T. Kuhn sa svojom knjigom *Struktura znanstvenih revolucija*, gdje razvoj znanosti prikazuje kao niz znanstvenih revolucija, oštrih promjena paradigmi koje su niz godina sloville kao univerzalne i objektivno vrijedeće, čime samu ideju ikakve mogućnosti apriorne spoznaje implicitno dovodi u pitanje izvodeći krajnje konsekvence iz intuitivne predodžbe o znanosti kao stalno razvijajućoj: znanost neprestano ruši stare postavke i stvara nove, izmjenjujući tako u potpunosti svoju cjelokupnu sliku, a svako razdoblje nosi svoju istinu, za koju ne možemo sa sigurnošću reći niti da li je bliže nekakvoj apsolutnoj istini, budući da pojam apsolutne istine gubi svaki smisao u toj mijeni.

38

Michael Friedman, primjerice u svojoj knjizi *Dinamika uma*, pokušava ponuditi novu sliku znanstvenog napredovanja, pri čemu predlaže da također »prilagodimo Kantovu koncepciju regulativne upotrebe uma onome što on naziva konstitutivnom domenom«. Friedman, Michael, *Dynamics of Reason*, CSLI Publication, Stanford 2001., str. 64. Dok Friedman prije svega govori o prirodnim znanostima, Pauline Kleingeld je ukazala na korištenje regulativnih načela u društvenim znanostima u svom članku »Kant on historiography and the use of regulative ideas«, *Studies in History and Philosophy of Science*, sv. 39, br. 4, 2008., str. 523–528.

transformacije našeg poimanja znanja i znanosti. Nažalost, Kantova ideja regulativnih načela donedavno je bila gotovo posve zanemarena u promišljanju znanosti.³⁹

Da zaključimo, barem dvije važne točke proizlaze iz Kantove filozofije. Prvo, Kantova je epistemologija izuzetno snažan alat za obranu perspektivnosti, a time i pluriperspektivnosti kao pojma od presudne važnosti za integrativnu bioetiku. Štoviše, ona nudi stabilan temelj za opravdavanje poštivanja različitih perspektiva, istovremeno zadržavajući pojmove objektivnosti, istine i spoznaje s njima pripadajućim standardima i normama, a protiv opasnosti destruirajućeg relativizma. U njoj treba tražiti, kroz artikulaciju i reinterpretaciju regulativnih načela u smislu u kojem ih Kant koristi, uporište za utemeljenje orijentacijskog znanja kao nove paradigme. Drugo, sama Kantova kritička filozofija ogledni je primjer integrativnog mišljenja, navodeći proučavatelja ne samo na to da je uzima cjelovito, nego i na to da joj se i otvara u interpretativnom smislu kao aktivno djelatan spoznajni subjekt, ali jednako tako i kao odgovoran subjekt praktičkog djelovanja.

Literatura

- Baummanns, Peter, *Kant und die Bioethik*, Königshausen & Neumann, Würzburg 2004.
- Bračanović, Tomislav, »From Integrative Bioethics to Pseudoscience«, *Developing World Bioethics*, 12(3), 2012., str. 148–156.
- Čović, Ante, *Etika i bioetika*, Pergamena, Zagreb 2004.
- Čović, Ante, »Pluralizam i pluriperspektivizam«, *Filozofska istraživanja* 101, sv. 26, br. 1, 2006., str. 7–12.
- Čović, Ante, »Integrativna bioetika i pluriperspektivizam«, u: Valjan, Velimir (ur.), *Integrativna bioetika i izazovi suvremene civilizacije*, Bioetičko društvo u BiH, Sarajevo, 2007., str. 65–75.
- Eterović, Igor, »Regulativna načela *a priori* i orijentacijsko znanje«, u: Jurić, Hrvoje (ur.), *9. Lošinjski dani bioetike*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2011., str. 56 (sažetak referata).
- Eterović, Igor, »Estetički argumenti za očuvanje okoliša«, u: Jurić, Hrvoje (ur.), *Simpozij »Filozofija i umjetnost«*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2011., str. 40 (sažetak referata).
- Eterović, Igor, »Mogućnost utemeljenja čovjekove odgovornosti za (svoj) okoliš u Kantovoj etici«, u: Galić, Branka; Žazar, Krešimir (ur.), *Razvoj i okoliš – perspektive održivosti*, FF Press, Zagreb 2013., str. 97–110.
- Friedman, Michael, »Regulative and Constitutive«, *Southern Journal of Philosophy*, sv. 30, supplement, 1991., str. 73–102.
- Friedman, Michael, *Kant and the Exact Sciences*, Harvard University Press, Cambridge 1992.
- Friedman, Michael, *Dynamics of Reason*, CSLI Publication, Stanford 2001.
- Guyer, Paul, »The Transcendental Deduction of the Categories«, u: Guyer, Paul (ur.), *Cambridge Companion to Kant*, Cambridge University Press, Cambridge 1992., str. 123–160.
- Guyer, Paul, »Kant's Principles of Reflecting Judgment«, u: Guyer, Paul (ur.), *Kant's Critique of the Power of Judgment: Critical Essays*, Rowman & Littlefield, Lanham 2003., str. 1–61.
- Jurić, Hrvoje, »Uporišta za integrativnu bioetiku u djelu Van Rensselaera Pottera«, u: Valjan, Velimir (ur.), *Integrativna bioetika i izazovi suvremene civilizacije*, Bioetičko društvo u BiH, Sarajevo, 2007., str. 77–99.
- Kaulbach, Friedrich, *Philosophie des Perspektivismus. 1. Teil: Wahrheit und Perspektive bei Kant, Hegel und Nietzsche*, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen 1990.

Kleingeld, Pauline, »Kant on historiography and the use of regulative ideas«, *Studies in History and Philosophy of Science*, sv. 39, br. 4, 2008., str. 523–528.

O'Neill, Onora, »Autonomy, Plurality and Public Reason«, u: Brender, Natalie – Krasnoff, Larry, *New Essays on the History of Autonomy: A Collection Honoring J. B. Schneewind*, Cambridge University Press, Cambridge 2004., str. 181–194.

Schneewind, Jerry B., »Autonomy, obligation and virtue: An overview of Kant's moral philosophy«, u: Guyer, Paul (ur.), *Cambridge Companion to Kant*, Cambridge University Press, Cambridge 1992., str. 309–341.

Igor Eterović

The Search for Strongholds of Integrative Thinking in Kant's Theory of Knowledge

Abstract

The introduction of reflective potential contained in the works of Immanuel Kant in contemporary bioethical debate is conditioned by the developmental needs of bioethics. Therefore a brief analysis of epistemological part of Kant's oeuvre from the standpoint of contemporary bioethics (especially integrative bioethics) is given in this paper. The strongholds for methodological grounding and epistemological profiling of bioethical discipline are sought. There are at least two indications for the importance and necessity of such direction in the study of Kant's philosophy as a right one: the theoretical assumptions that are already built into the methodological definition of integrative bioethics through the reception of Kaulbach's interpretation of Kantian and post-Kantian philosophy; and acceptance of the crucial distinction between "meaningful and object truth" from which follows, for bioethics particularly important, epistemic difference between "dispositional and orientational knowledge".

Key words

Immanuel Kant, theory of knowledge, integrative thinking, Friedrich Kaulbach, pluriperspectivism